

Francésko Pikolo

**Želja da se bude
kao svi drugi**

Prevela s italijanskog
Gordana Breberina

■ Laguna ■

Naslov originala

Francesco Piccolo

IL DESIDERIO DI ESSERE COME TUTTI

Copyright © 2013 by Francesco Piccolo

First Italian edition Giulio Einaudi editore S.p.A., Torino, Italy

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Izdavanje ove edicije omogućeno je uz podršku Evropske komisije. Ova publikacija odražava samo poglede autora i Evropska komisija ne može se smatrati odgovornom za korišćenje bilo kojih informacija sadržanih u ovoj knjizi.

PROMETHEUS

Knjiga 2

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

**Želja da se bude
kao svi drugi**

Mi se usred zajednica možemo osećati usamljeno i drugačije, ali je želja da budemo slični svojim bližnjima i želja da što više delimo zajedničku sudbinu nešto što moramo da negujemo tokom života, jer je loše ako to nestane. Od različitosti i usamljenosti i od želje da budemo kao svi drugi sazdana je naša patnja, a ipak osećamo da je ta patnja bolji deo naše ličnosti i to je nešto što ne smemo nikada izgubiti.

NATALIJA GINZBURG

PRVI DEO

ČIST ŽIVOT:
JA I BERLINGVER

Rodio sam se jednog dana početkom leta 1973, kad mi je bilo devet godina.

Do tog trenutka, moj život i svi događaji koji su se dešavali u svetu bili su dva odvojena entiteta koja nikako nisu mogla da se sretnu. Ja sam bio u svojoj kući, u svom dvorištu, u svom gradu, sa roditeljima, braćom, školskim drugovima, rođacima i prijateljima, dok su se događaji koje sam gledao na televiziji dešavali na nekoj drugoj planeti. Odrasli su s vremena na vreme pričali o tim događajima, o svetu i posebno o Italiji; postojalo je, dakle, zanimanje za ono što se dešavalo izvan našeg života. Ali u svakom slučaju, mi nismo imali nikakve veze s tim. Ja pogotovo.

Škola se upravo završila. Masimo, moj par iz klupe, zvao me je da se svakog popodneva igramo kod njega. Bio je veoma bogat, imao je ogromnu vilu u Brijanu. Neposredno pre toga upoznao je jednog dečaka iz tog kraja, niskog, pegavog i retke kose; nije mogao da se svrti na jednom mestu, govorio je samo narečjem i činilo nam se da zna sve o svemu, kao da je odrasla osoba u telu dečaka. Mi bismo ćutali, slušali ga i onda radili isto što i on. Rekao je da će

nas odvesti na jedno tajno mesto ukoliko smo dovoljno hrabri. Odmah smo pristali, mada smo se plašili. Videli smo se narednog dana, bilo je kasno, ali sunce nikako nije zalazilo i pegavi dečak nam je rekao da pođemo za njim. Prošli smo kroz jednu šumu, on je odlično znao kako da se kreće kroz nju, kuda da ide. Toliko puta je to već radio, rekao je. Takođe je rekao da nikome nećemo smeti da pričamo o tome. Mi smo se zakleli da ćemo ćutati, ne postavlajući nikakva pitanja.

Stigli smo pred neki zid. Prilično visok, ali ipak ne previsok. Još malo, govorio je, idući ispred nas. Hodali smo češući se ramenom o zid. Onda smo stigli do jednog mesta i on je rekao: ovde. Ubacio je stopalo u jednu malu rupu za koju je znao da se tu nalazi, odgurnuo se uvis, uhvatio za ivicu zida i podigao. Uradite isto što i ja, rekao je. I preskočio je na drugu stranu, nestavši. Masimo je uradio to isto.

Sad sam ja bio na redu. Masimo mi je, s druge strane, govorio: hajde, preskoči. Ja sam se, s ove strane, bojao da neću uspeti. Uhvatio sam se za zid, potražio stopalom mesto koje može da me izdrži, snažno se povukao i uz mnogo više napora od njih dvojice, spljoštivši ceo grudni koš o rub, popeo se na zid. Onda sam skočio na zemlju. Niko me više nije čekao. I dalje sam bio okružen drvećem, ali sada s druge strane zida, i do mene je dopiralo snažno svetlo: shvatio sam da ima malo drveća. Već sledećeg trenu ugledao sam njih dvojicu kako stoje i osvrću se oko sebe.

Onda sam i ja izašao na svetlo.

Naravno, odmah mi je bilo jasno da je to zid Kraljevske palate.* U Kazerti smo svi znali da počinje u centru grada i penje se u brda. Ali posmatrajući ga spolja, nikad nisam izračunao koliki prostor ograđuje. Drugim rečima, kad je dečak rekao „ovde“, nisam imao predstavu gde se nalazimo.

Ostao sam, dakle, bez daha.

Bili smo na vrhu, odmah ispod vodopada, na mestu do koga svi žele da stignu kada uđu u Kraljevsku palatu. Išao sam polako, dodirujući jednom rukom vodu preko ruba velike fontane, privučen statuom polunage žene, pokrivenne lelujavom tkaninom, stavljenom preko delova koji ne treba da se vide. Oko nje je bilo i drugih, prilično očajnih žena, takođe polunagih. Na suprotnoj strani bio je jelen okružen psima zlokobnog izgleda. Jelen me nije mnogo zanimao, žena me je zanimala mnogo više.

Bilo je, međutim, stvarno neverovatno da nema nikoga. Dvorac je bio zatvoren, svi su otišli, i pegavi dečak je čak tvrdio da, u to doba dana, unutra – u celom parku, šumi, engleskom vrtu i odajama – nema nikog osim nas trojice. Ali to za njega nije bilo ništa posebno, rekao je to samo da bi nas umirio u vezi sa frižiderom.

Sunce samo što je zašlo, veče se polako spuštalo i još je bio dan, onaj prelepi deo dana kad jedva da ima svetla. Masimo i pegavi dečak otišli su pravo tamo gde nas je ovaj drugi doveo: u jednom uglu stajao je ogroman frižider sa

---

* *Reggia*, palata napuljskih kraljeva burbonske loze u Kazerti. (Prim. prev.)

lancem i katancem koji je naš drugar otvorio bez po muke. Unutra su bili sladoledi u kornetu, koka-kola, oranžade, voda – bilo je svega i svačega.

Tu je bio frižider, to je bila tajna koju nismo smeli da otkrijemo. I tu je bila potpuno prazna Kraljevska palata, ali mi nismo došli zbog nje. Ukoliko su njih dvojica ćutali – kada bi ućutali, u predahu od uzbuđenja – jasno se čuo spor, tih žubor vodopada: to su bili slapovi blagog pada. Nikada ranije nisam čuo tako čist zvuk. Statue žene i njenih prijateljica, jelena i pasa bile su tu, još nepomičnije i tiše, same. Svaki put kada sam dolazio ovamo – a dolazio sam često, naročito nedeljom ili kada bi nam došao u goste neki rođak ili prijatelj iz nekog drugog mesta; došli bismo do ovog mesta, gde su se završavale posete, do najviše tačke (nije moglo da se popne na stene vodopada), najlepšeg mesta u Kraljevskoj palati – uvek je bilo mnogo ljudi koji su se tiskali pored fontane, pokazivali jelena i pričali kako je to mladić pretvoren u jelena i o tome zašto se žena smerno pokriva. Bilo je dece koja su zaranjala ruke u vodu (to sam i ja sada uradio), kočija s konjima, autobusa koji su dovozili nove posetioce, a zatim odlazili.

Ali sada u Kraljevskoj palati zaista nije bilo nikoga.

Smestio sam se sa bocom hladne koka-kole u središtu zaravni, seo na rub fontane i okrenuo leđa ženi i jenu. Masimo i onaj drugi zavitlavali su se sa frižiderom i sladoledima, nestajali su između drveća; bili su uzbuđeni, dotrčali bi nazad i ponovo zavukli glavu u frižider. A onda su, pošto su uzeli onoliko koliko su mogli da ponešu, rekli: idemo. I ja sam se složio. Gledajući ih krajičkom

---

oka, čekao sam da preskoče na drugu stranu, dok je Massimo govorio: ma hajde, dođi.

Ne kažem da se nisam plašio, i te kako sam se plašio da ostanem sam, makar samo na tren. Ali stvarno sam želeo to da uradim i to toliko da nisam mislio na strah: želeo sam da ostanem sam u Kraljevskoj palati, možda sam u celoj Kraljevskoj palati, makar samo na trideset sekundi. Nisam imao pojma zašto, ali sam jasno osećao da želim to da uradim.

Oni su preskočili zid, nisu pretpostavljali da ne idem za njima, pa se nisu bunili, možda su se već udaljivali. A ja sam ostao tamo, iza mene je bila fontana, a ispred mene ogromno prostranstvo parka, svi ti bazeni, palata u dnu i drveće na rubu šume oko poseda.

U tišini kakvu nikad više nisam čuo – tišini sačinjenoj od šuma vodopada – učinilo mi se u tom času da sam unutar nečeg ogromnog što nije moglo da bude stvoreno samo zato da bismo mi uzeli sladoled iz frižidera, nije moglo da bude stvoreno samo zbog nas koji smo tu živeli u tom trenutku. Stanovao sam u zgradi, dole levo, blizu zidina na suprotnom kraju i svaki put kada bih pogledao napolje, video bih jednu stranu dvorca. Nisam ni obraćao pažnju na to. Tu sam bio rođen, to je bio moj život, tako se desilo, nisam bio ni zaslužan ni kriv što je tako, ta ogromna stvar bila je pored moje kuće otkako sam se rodio, dolazio sam ovamo nedeljom kao što ljudi u svakom gradu traže najbliži park ne bi li malo bili na vazduhu.

Pa ipak, tih nekoliko sekundi činilo mi se da sve to dolazi izdaleka, da ima istoriju; i, pre svega, da se ne tiče samo nas, moje porodice, Masima i onog drugog dečaka,

frižidera koji smo obili, mog grada i ljudi koje poznajem. Preplavio me je osećaj da nisam više unutar nečeg ogromnog i običnog što se nalazi preko puta moja zgrade, već unutar nečega što ne pripada mojoj svakodnevicu, ali ga prepoznajem. Na tren se u mojoj glavi praktično rodila slutnja koja se podudarala sa tim osećajem samoće i istovremeno ga osporavala: upravo dok sam bio potpuno sam na svetu, uvideo sam da nisam sam na svetu. U jednom halucinatornom trenutku učinilo mi se da su sve drvorede i parkove preplavile stotine hiljada, milioni ljudi koji idu iz odaja ka vodopadu; to su bila sva ljudska bića koja su kročila u Kraljevsku palatu otkako je ona sagrađena pa do tog popodneva. A među njima sam bio i ja.

Taj osećaj da sam sastavni deo sveta izazvao je, na nekoliko sekundi, euforiju i strah, kao što sam osetio euforiju i strah i kada sam ostao unutra. Nisam, međutim, uspeo da shvatim suštinu onoga što mi se dešavalo: u stvari, verujem da sam je shvatio – tačnije, naslutio – ali samo na tren. Učinilo mi se da se previše smrklo; naglo sam ustao, kao da hoću da pobegnem, i preskočio zid, s naporom, ali žustro, jer sam želeo da se vratim na drugu stranu, kod Masima i onog dečaka, a pre svega sam želeo da se vratim u svoj život, onaj koji sam poznavao i koga se nisam bojao – on nije u meni izazivao svu tu euforiju, ali me nije ni plašio.

I zaista, čim sam se vratio odande, nestao je osećaj da pripadam svetu, učinilo mi se da je on nešto prolazno i beznačajno. Kročio sam u život koji sam živeo do tog trenutka i sve one misli su nestale. Između ostalog i zato što sam morao da potrčim i sustignem onu dvojicu: već je bio mrkli mrak.

---

* * *

Jednog jutra, dva-tri meseca kasnije, bili smo, kao i uvek, u Zalivu Domicija. Avgust je bio na izmaku i počinjao je onaj deo godine koji sam najviše mrzeo: svi drugi će se vratiti kući, a mi ćemo ostati na moru još nekoliko nedelja u septembru. Igrao sam se u pesku sa bratom od strica Đanlukom. Moja majka i tetke, uvek kada su bile zajedno, uzbuđeno su razgovarale, sticao se utisak da se brinu zbog svega i svačega; ovoga puta bile su, međutim, usplahirenije nego obično – pokazivale su nešto što je pisalo u novinama i govorele: I šta ćemo sad?

Eto, to mi je odmah bilo neobično. Dovodile su u neposrednu vezu ono što je pisalo u novinama i ono što treba da urade. To se nikad ranije nije desilo. Zato smo Đanluka i ja prestali da se igramo, bez reči. Nepomično smo slušali. Kada bi se to desilo, obično bi to uradio samo jedan od nas dvojice i onaj drugi bi se naljutio, zapretio mu rukom. Sada nije bilo tako. Obojica smo klečali, ne mrdajući. Moja tetka je to primetila i upitala: Jeste li razumeli? Treba da pazite, opasno je. Onda su rekle da neće više jesti dagnje, ali da su ih jele nekoliko dana ranije, izračunale su kada. Rekle su: od toga se umire. I više puta su nehajno ponovile reč koja ih je užasavala, ali ih to nije sprečavalo da je stalno izgovaraju.

Kolera, rekle su.

Ta reč je u novinama bila napisana ogromnim slovima. Jeste li razumeli?, nastavile su da nas pitaju.

Mi smo razumeli da se ono što piše u novinama neposredno tiče i nas na plaži. Kad u novinama piše šta ne treba

da se jede, na šta treba da se pazi, mi smo ti koji moraju da paze ili ne smeju da jedu.

Tog jutra sam konačno shvatio da sam rođen. A nekoliko dana kasnije osetio sam, prvi put, da umirem.

Nisu nam više dali da se kupamo, kao da celo more nosi u sebi koleru iz dagnji. Mogli smo mirne duše da se vratimo kući. Nije mi bilo krivo zbog toga, ni najmanje; štaviše, poslednjih godina sam plakao i očajavao: svi se vraćaju kući, čak i moji drugari iz dvorišta, a vi mene držite ovde. Roditelji su mi smireno objašnjavali kako je to lepo, kako je to dobro za mene, kako bi svi drugi voleli da budu srećnici poput mene. Međutim, ti nesrećnici su za to vreme bili zajedno u Kazerti, družili su se i zabavljali u tim divnim danima između kraja raspusta i početka školske godine; a mi srećnici, moja braća i ja, ostajali smo sami u Zalivu Domicija sa dadiljom, pošto su i moji roditelji morali da se vrate zbog posla, i oni su bili nesrećnici. Želeo sam da i ja budem nesrećnik – zato sam plakao i očajavao.

Zahvaljujući koleri, te godine smo i mi bili nesrećnici i vratili smo se u Kazertu pre kraja avgusta.

Vibrion. To je ta reč. Do tada nije postojala, moglo je da se desi da nikad u životu ne čujem tu reč. Vibrion kolere. Klica. Izuzetno zarazna. Nastani se u tankom crevu i potpuno uništi sluzokožu. Ali meni to nisu tako objašnjavali. Svi živi su izgovarali reč *vibrion*, ali sam ja, u suštini, shvatio, ili su mi tako rekli, da saznaš da imaš koleru tako što u jednom

---

trenutku osetiš oštar, užasno jak bol u stomaku i onda odeš u klozet i iz tebe izlazi nešto belo. Upravo tako: belo. I onda dobiješ taj beli proliv, koji ne prestaje, ideš u klozet po deset ili petnaest puta dnevno. Sve dok ne izbaciš samo vodu, koju ne možeš da zadržiš. I onda, na kraju, umreš zato što nemaš više vode u telu. Dehidriraš, govorili su.

Na televiziji su stalno pričali o tome, rastao je broj sumnjivih slučajeva, strah u kući i van nje sve više je izmicao kontroli. Nismo se bavili ničim drugim; sve ostalo u životu bilo je obustavljeno, ništa više nije bilo važno: raditi ili ne raditi, kupiti mleko, otići u šetnju. Kao da su svi govorili: sačekajmo malo. Kao da treba da prođe voz ili utihne galama, pa će nas tek onda pitati: o čemu si ono beše govorio?

Sve češće sam čuo još jednu reč: *Kotunjo*. U dnevniku se stalno videla ta velika zgrada, iza izveštača koji su govorili i svetine koja je opkolila bolnicu: hrlili su tamo u ogromnom broju. Video se poneki lekar u belom mantilu koji bi izašao i govorio u megafon kako bi smirio rođake obolelih. Niko nije mogao da uđe, a lekarima je kretanje bilo ograničeno: nisu mogli da izađu. *Kotunjo* je bio nedostupno, tajanstveno mesto. Svi smo ostali napolju: od rođaka obolelih do nas koji smo to gledali na televiziji. I tako se mašta sve više rasplamsavala i zamišljene slike onoga što se dešavalo unutra postajale su iz dana u dan sve čudovišnije.

Ako bi neko spomenuo *vibrion*, pomislio bih da je možda već u meni. Ako bi spomenuo *Kotunjo*, gledao sam bolnicu na televiziji i mislio da ću pre ili kasnije i ja tamo dospeti. Ali unutra. Ovo je bilo drugačije od svih stvari koje su se desile do tada.

Ovo me se ticalo.

* * *

Govorilo se da ne može više da se pije voda iz slavine. Nije više moglo da se jede sirovo povrće. Prestali smo da jedemo i sve vrste ribe, a ne samo plodove mora. Za kuvanje testenine i kafe koristila se kisela voda.

Svuda se osećao oštar miris limuna. Nešto slično osećam i dan-danas u kuhinjama očišćenim posle ručka. Ali tada je bio reskiji, pošto se mešao sa mirisom kože, kao da je zbog toga bio oštiji. Mnogi su, međutim, više voleli da umru od kolere nego da se trljaju limunom i onda idu naokolo sa tim mirisom. Ja sam bio među njima: ionako nisam voleo da se kupam, a pogotovo nisam voleo da se kupam limunom. Dobićeš koleru, govorili su mi. Neka je dobijem, odgovarao sam.

Bio sam drzak, samouveren. Ali duboko u sebi umirao sam od straha. Užasavao sam se tog belog proliva, svi smo ga se plašili. Verujem da je tako bilo i sa drugima, nikad se nisam odvažio da pitam, ali odlazak u kupatilo sada je bio drugačiji nego pre: sedeo bih na šolji zadržavajući dah. Malo bih se napeo i nagnuo glavu između nogu da proverim. I svaki put je sve bilo u redu: nije bilo belo, nije bilo tečno. Nisam imao koleru. Zasad.

A onda je došlo to popodne u bioskopu. Bio sam srećan, bio sam sa nekim, to sigurno nije bio moj otac – godina-ma sam s ocem redovno išao po podne u bioskop da gledam kaubojske filmove. Upravo sam zato siguran da nisam bio s njim, pošto će tog puta biti potpuno drugačije. Ali

---

ne mogu više da se setim s kim sam bio. To je bio neko drugi, možda više njih: možda moj brat od strica Đanluka i moja strina, možda samo Đanluka, a možda i moji drugari iz dvorišta. Ne sećam se više. U stvari, svaki put kad se setim tog popodneva, um mi odmah ispuni pogrešno sećanje – možda zato što mi ni tada nije bilo dobro. Tada sam bio sa devojkom, gledali smo *Poslednji metro*. To je, naravno, nemoguće, pošto sa devet godina sigurno ne bih išao da gledam Trifoov *Poslednji metro*, i to sâm sa devojkom. Osim toga, *Poslednji metro* je iz 1980. Ali mora da mi je i tada bilo loše. I tada je to bio bioskop *San Marko*, prvi red balkona, da bih mogao da stavim noge na ogradu. To je bilo najbolje mesto. To je jedino što povezuje ta dva trenutka, osim činjenice da sam se loše osećao. Sećam se da sam gledao *Poslednji metro* i da sam bio srećan, a onda se u jednom trenutku sve iskomplikovalo i ja sam mislio samo: nadajmo se da će uskoro kraj. Ali film nikako da se završi.

I tu odmah prestaju sličnosti sa tim filmom koji sam gledao početkom septembra 1973. Zato što se ne sećam ničega u vezi sa njim, osim da sam se tada upravo nadao da se nikada neće završiti. Siguran sam u to. Sećam se takođe, kao kroz maglu, euforije koja me je obuzela dok sam, sa novcem u ruci, stajao ispred biletarnice: zato što je to bio prvi film po povratku sa letovanja, a možda i zato što sam išao u bioskop bez roditelja, pa sam imao utisak da sam odrastao. Ali ne вреди, ne mogu da se setim s kim sam bio.

Bio je mrak. Sedeo sam, s nogama na ogradi, i u jednom trenutku sam osetio oštar bol u stomaku. Jasan, snažan,

kratkotrajan. Rekao sam sebi: desilo se. I za mene se taj film odmah završio; izbrisao se. Pogledao sam ljude pored sebe, bili su mirni, gledali su u platno. Očigledno sam i njih izbrisao tim poslednjim pogledom.

Pomislio sam: preterujem, to je, u suštini, grč, samo jedan, i boli me jače zato što se bojim. Ali odmah sam osetio još jedan, pa još jedan, a onda je bol prestao da bude snažan i kratkotrajan. Vratio se i ostao je. Mnogo me je bolelo stomak, pokušavao sam da ubedim sebe kako me samo jako boli stomak, ali bol je bio baš snažan, pojačavao se, postajao nepodnošljiv; izbijao mi je hladan znoj, verovatno sam prebledeo, znam sigurno da sam osećao slabost, veliku iznurenost.

Sada sam znao da je svaki put kada sam se bojao da u stomaku imam nešto tečno to bila najobičnija glupost. Zato što su pokreti creva i neprekidno i zabrinjavajuće krčanje bili egzaktan dokaz tečnosti koja se polako spušta, kao u nekoj cevi.

Bio sam prestravljen, ali nisam bio iznenađen. To sam donekle i očekivao: ta priča o koleri ticala se nas, ticala se i mene. Još od onog jutra u Zalivu Domicija bojali smo se da to može da se desi, uostalom, to je smisao veze između nas i stvari o kojima pišu novine. Ali sada kada se to stvarno desilo, bilo je potpuno drugačije. Mnogo strašnije. Snažan bol, ali prvenstveno osećaj tuge koji, ma koliko se trudio, nisam uspeo da dočaram sebi pomoću mašte, pomoću straha.

Vibrion je sada bio u meni, *Kotunjo* je moje sledeće, poslednje prebivalište.

Mislio sam: moram da izdržim, inače će sve pokuljati napolje, upaliće se svetla, moji drugari će videti šta se desilo, i ostali gledaoci će to videti i neće mi priskočiti u pomoć, nego će svi, prestravljeni, pobeći, vičući: Kolera! Kolera! Zato se nisam pomerao i nisam ništa preduzimao; ali postojao je još jedan razlog koji je, na neki svoj način, bio racionalan: ako se suzdržim, ako ne popustim, moj život će duže trajati. Naravno, koji minut duže, možda sat, ne mnogo, ali u svakom slučaju malo duže. I tako sam se i dalje pretvarao da gledam film, nisam se pomerao kako ne bih smetao ostalima, kako me ne bi pogledali, jer sam bio siguran da je na mom licu ispisana smrt. Mislio sam: ne samo da ne smem ništa da kažem nego ne smem nikoga ni da dotaknem, mogu da zarazim svakoga ko mi se približi – možda je i to razlog što se ne sećam s kim sam bio, jer sam, ma ko to bio, mogao da mu prenesem koleru.

Bio sam svestan samo jedne, jasne i, u suštini, proste stvari: umirem. Uostalom, svakodnevno je rastao broj obolelih, postojao je stalni strah od širenja epidemije, čistile su se kanalizacione cevi, dezinfikovano je svaki kutak u gradu, jeli smo testeninu kuvanu u kiseloj vodi; ali možda je tog puta, samo tog puta, majka upotrebila vodu iz slavine ili sam pogrešio što se nisam prao limunom – sigurno je postojala neka greška, a ja nisam znao kada je i kako napravljena, da li će ona uticati i na druge; možda ćemo svi umreti, ja u bioskopu, otac u banci, majka i braća kod kuće.

Sada sam imao samo jedan cilj: moram sakriti od ostalih da sam dobio koleru. Treba da izdržim, sačekam kraj filma, a onda se vratim kući, sednem na ve-ce šolju, sagnem glavu i opustim se, pošto prethodno saopštim majci ili ocu:

„Imam koleru, vodite me u *Kotunjo*.“ Istovremeno, to je bilo poslednje što sam želeo da uradim, a taj odlučujući trenutak mogao sam da izbegnem samo ako ostanem nepomično da sedim u tom bioskopu, s nadom da će se proticanje minuta usporiti, da će film trajati večno, dok postoji čovečanstvo; i ako stisnem guzove, uprkos tom bolu u stomaku koji je postao nepodnošljiv, od koga mi je gorela utroba.

To vreme koje sam proveo u bioskopu *San Marko* – možda jedan sat, možda deset minuta, neko X vreme čije trajanje neću uspeti da odredim – proveo sam čvrsto ubeđen da ću umreti. Neću uraditi ništa od onoga što sam želeo da uradim u životu. To je, međutim, bilo uopšteno, neosnovano kajanje. Sećam se da sam se, prilično filozofski, tešio time što ću, u suštini, umreti posle samo devet godina života; stigao sam da upoznam malo ljudi i, samim tim, nema mnogo ljudi koji će patiti zbog toga; uostalom, moji roditelji i braća imaće dovoljno vremena da me zaborave ili bar prevaziđu bol (nadao sam se ipak da me neće potpuno zaboraviti).

Znao sam od čega bolujem, šta će mi se desiti, čak sam jasno video bolnicu *Kotunjo*, gde će me odvesti za nekoliko sati; i već sam video roditelje – ukoliko i oni nisu već na samrti – kako se grčevito drže za ogradu dok pokušavaju da saznaju šta im je sa sinom, da li je živ ili je već umro.

Ja sam, pomislio sam, sastavni deo sveta, a u tom svetu vlada epidemija. To nije bila nečija privatna stvar, ticalo se svih nas. Dakle, i mene. U tom trenutku, prvenstveno mene. Tako se desilo.

Pomislio sam još nešto: da se nisam ovde rodio, sad ne bih imao koleru, ne bih bio na samrti. Prvi put sam jasno pomislio kako sam imao peh da se rodim u Kazerti. Imali smo, doduše, Kraljevsku palatu; proletelo mi je kroz glavu da sam pet minuta, čak i manje, bio potpuno sam u parku palate i da je tamo sve i počelo; ali to sad nije više imalo nikakvog značaja. Da sam se rodio na bilo kom drugom mestu, ne bih doživeo tragediju, ne bih osetio ta nekontrolisana i burna dešavanja u stomaku. Ne sada, sa devet godina; ne ovako. Bio sam malerozan, u to nije bilo nikakve sumnje. A onda se film završio.

Od bioskopa do kuće bilo je nekoliko stotina metara. Prešao sam ih trčecim korakom, pošto stvarno nisam više mogao da izdržim. Trebalo je preći celu Ulicu Macini i želeo sam da poslednji put, ako je to bio poslednji put, pogledam niz prodavnica, ali me je usredsređenost na bol sprečavala u tome. Uostalom, ako umrem, mislio sam, šta me briga za Ulicu Macini i prodavnice. Ako umrem, ništa više nije važno. Prešao sam granicu izdržljivosti i ušao u zonu mišljenja koja se miri sa sudbinom: morao sam i hteo da odem u kupatilo, da se oslobodim tog belog čuda koje se kretalo po mom stomaku i od koga su mi se grčila creva. Osim toga, hteo sam da odem kući, jer je tamo bila mama, hteo sam da odem kod mame.

Kad sam stigao, nje nije bilo. Zatekao sam dadilju Đuzepinu i braću, koja su, činilo se, bila dobro; nisam im prilazio kako ih ne bih zarazio. Đuzepini nisam ništa rekao, bojao sam se da ne pobjegne i ostavi nas same.

Ušao sam u kupatilo i zaključao se. Onda sam se predomislio i otključao vrata, jer će tako moći da mi priteknu u pomoć i odvedu me u *Kotunjo*. Ko zna, činilo se da u *Kotunju* daju sve od sebe, možda i uspeju da me spasu. U svakom slučaju, smrt nije bila ništa u poređenju s onim što me je sada čekalo: trebalo je da vidim kako to belo izlazi iz mog tela i zaključim, sada sa potpunom sigurnošću, kako je vibrion u meni i počinje da me ubija; trebalo je da satima sedim na šolji, sve dok ne umrem dehidriran. Taj prizor sam zamišljao hiljadama puta, svake noći, dok sam ležao sâm u krevetu.

Spuštam pantalone i sedam na ve-ce šolju. Sačekam nekoliko sekundi, tačnije, voleo bih da sačekam nekoliko sekundi, ali ogromna količina te tečnosti pokulja iz mene i ja odmah osetim olakšanje, jer nisam više mogao da izdržim. Nisam, međutim, još pogledao. Još jedno, dugo i obilno pražnjenje, a onda ledeni znoj. Najzad raširim noge i pogledam.

Nije belo.

Ne mislim da sam se spasao, ne još. Prikupio sam, ipak, malo hrabrosti. Možda prvi put još nije belo. Mogu, dakle, da me spasu. Nisu svi umrli.

U tom trenutku čujem kako neko dvaput kuca na vrata i majčin glas: „Je li sve u redu?“

Ne uspevam da kažem ni „ne“, ni „da“. Odgovorim: „Sad ću da izađem.“

Kad izađem, ona je u kuhinji. Priđem stolu i sednem. Bled sam, drhtim.

Kažem: „Mama, nije mi dobro.“

„Znam“, odvrati ona. Nije se ni okrenula.

Otkud znaš? – hteo bih da je pitam, ali ne mogu. Moram da kažem: mislim da imam koleru, hoćeš li me odvesti u *Kotunjo*? – ali mi to ne polazi za rukom.

Pokušavam nešto da kažem, ona se takođe sprema nešto da kaže. A onda stane kao ukopana, kao da je iznenada shvatila. Naglo se okrene prema meni sa potpuno novim izrazom lica i otkrije užas u mojim očima. Odjednom joj je jasno šta se spremam da joj kažem.

Smeši se.

Taj osmeh – ne samo njega, ali osmeh više od svega drugog – nikad joj nisam oprostio.

Osmehuje se kao da je nešto smešno. Onda mi priđe i zagrlji me: „Oh, izvini, mili.“

Ni osmeh, ni sve drugo nisam joj nikad oprostio – ali tek posle, pošto sam osetio takvo olakšanje zbog onoga što mi je tada rekla, bio sam toliko srećan da u prvi mah, premda vičem kako je glupa, kako je stvarno glupa, mislim samo o tome kako nemam koleru. I srećan sam, hoću da je zagrlim i plačem dok je čvrsto stežem, ali znam da moram da pokažem gnev koji ne osećam.

Kao i uvek po povratku sa letovanja, majka nam je dala sredstvo za čišćenje. Ubacila je nešto u mleko, jer bismo se uvek silno prenemagali kada bismo morali da popijemo dve slatke tablete laksativa: nismo hteli dobrovoljno da pijemo te tablete zbog kojih smo posle išli pet-šest puta u klozet, zbog kojih nam nije bilo dobro. Tako je prethodne godine pronašla to moćno sredstvo pod nazivom gutalaks, to su bile kapi, koje nam je krišom stavljala u mleko,

jer je imala fiks-ideju da po povratku sa letovanja moramo da očistimo creva kako bismo se pripremili za početak nove školske godine. Pošto je to radila automatski, pošto je bila rasejana, ili zbog neke druge osobine koja joj je oduvek bila svojstvena, nije se setila kolere kad nam je ubacila kapi gutalaksa u mleko.

Mislim da danas više ne postoje sredstva za čišćenje creva. U svakom slučaju, meni nikad nije palo na pamet da svojoj deci ubacim laksativ u mleko kako bih ih očistio, kako bi započela novu školsku godinu sa remontovanim crevima. Ali nekada se tako radilo – ili je bar tako radila moja majka, i to svaki put kada bismo se vratili sa letovanja. Ne bi nam ništa rekla, a mi bismo imali godinu dana da to zaboravimo. Kad me je u bioskopu zboleo stomak, nije mi bilo ni nakraj pameti da mi je majka ubacila gutalaks u mleko; da jeste, odmah bih odbacio tu pomisao, jer bih rekao sebi: moja majka nije toliko glupa da mi sada, kad vlada strah od kolere, ubaci gutalaks u mleko. A pogotovo da mi to ne kaže.

Ona je ipak to uradila.

A kad me je tog popodneva zagrlila, nasmešila se i prostođušno mi rekla: „Nisam se setila kolere.“

A ja sam morao da priznam kako se nisam setio gutalaksa.

U priči Rejmonda Karvera *Toliko vode tako blizu kuće* Stjuart i trojica njegovih prijatelja, kao i svake godine, odlaze na obalu reke, satima udaljene od kuće, da provedu vikend pecajući, opijajući se i družeci se; ostavljaju auto u brdima

---

i onda pešače nekoliko kilometara (tačnije, osam kilometara) sa vrećama za spavanje, hranom, posuđem, kartama za igranje i viskijem. Kad stignu na uobičajeno mesto gde su rešili da ostanu od petka uveče do ponedeljka ujutru, mrtvi su umorni, ali zadovoljni. Jedan od njih otkrije leš i pre nego što su se ulogorili. Po mišljenju Stjuartove žene (i Rejmonda Karvera) to je važan detalj.

Stjuartova žena Kler pojavljuje se kao pripovedač u toj priči. Ugao gledanja je njen, njene su reakcije, kriza i narativni zaokret. Priča, naime, ne počinje onda kada počinju događaji, već dosta vremena nakon Stjuartovog priznanja Kler. Kler je na prvim stranicama u kuhinji. Ona u jednom trenutku zažmuri i, pri punoj svesti, obori rukom na zemlju sve tanjire i čaše, koji se „razbijaju i razleću se po podu“.* Zna da on neće reagovati, zna da je čuo, ali neće reagovati. Sad kad je na neki način ipak nešto uradila, Kler može da krene da priča priču od početka, da bi zatim prešla na veče kad je polomila tanjire i otišla „do kraja“ – Karver zna šta znači „do kraja“, to jest zna koji je to momenat koji nešto znači, kada nešto može da se nasluti, neposredno pre ili odmah posle nekog odlučujućeg trenutka, pri čemu se događaj na osnovu koga možemo nešto da zaključimo još nije odigrao. Iako je Kler izvukla prave zaključke još dok pripoveda: „A ipak se ništa neće promeniti za Stjuarta i mene.“

* * *

---

* Citati iz priče navedeni su u prevodu Flavija Rigonata, objavljenom u knjizi Karverovih izabranih pripovedaka *Odakle zovem*, u izdanju *Belog puta* iz 2012. (Prim. prev.)

Evo šta se desilo: jedan od četvorice pecaroša sišao je na reku i video telo devojke koje je plutalo na vodi, okrenuto licem nadole, zakačeno za granje pored obale. Bila je mrtva, potpuno naga. Otišao je da pozove prijatelje kako bi im je pokazao. I kako bi odlučili šta da rade. Srž priče je odluka koju moraju da donesu (koju su donela) četvorica prijatelja koji su dugo putovali kolima i pešačili osam kilometara kroz šumu da bi stigli do mesta gde vole da pecaju zajedno: treba li da se vrate nazad, pređu ceo taj put pešice, stignu do kola, odu do prve telefonske govornice i pozovu policiju ili da ostanu tu, podignu šatore, kuvaju i piju viski, prespavaju i narednog dana odluče šta da rade.

Jedan od njih – Kler kaže da Stjuart nije hteo da joj otkrije ko, ali joj je rekao da nije on – smatra kako treba da se vrate, odmah prekinu izlet. Ostali su „kopkali cipe-lama po pesku i rekli da bi radije da ostanu“: već je kasno, skoro je noć, odlučuju da ostanu i onda sutradan donesu odluku. I tako se vraćaju u logor, podižu šatore, pale vatru i počinju da piju viski i ćaskaju. Mnogo kasnije, prilično pijani, zaključuju da treba nešto da preduzmu, jer bi struja mogla da oslobodi devojčino telo od granja i odnese ga. Zato uzimaju baterijske lampe i silaze na reku. Jedan od njih ulazi u vodu, hvata devojku za prste i dovlači je bliže obali. Onda je pomoću strune za pecanje, koju joj obmotata oko ručnog zgloba, vezuje za granu drveta kako telo ne bi moglo da se udalji.

Četvorica muškaraca se narednog jutra bude, piju kafu i doručkuju. Zatim se dele na dva para. Odlaze da pecaju. I ceo dan pecaju. Uveče spremaju ribu koju su ulovili i silaze na reku da isperu tanjire i čaše, nedaleko od mrtve

---

devojke vezane najlonskom strunom za drvo. Onda, do kasno u noć, pijani pričaju vulgarne priče, ne pominjući devojku; tek kad jedan od njih kaže da je pastrmka koju su upecali bila žilava, posramljeno začute. Ne razgovaraju o tome, ali su se suočili sa onim što rade. Jedan od njih se saplete o baterijsku lampu i besno opsuje. Vreme je da odu na spavanje, pošto im je kroz glavu proletelo nešto što je svima promenilo raspoloženje.

Narednog jutra, u nedelju, ponovo odlaze na pecanje; odlučili su, međutim, da se vrate u logor u jedan, pokupe stvari i odu – dan ranije nego što su planirali. Prelaze pešice osam kilometara, stižu do kola. Zaustavljaju se kod prve telefonske govornice. Stjuart zove šerifovu kancelariju, daje sve koordinate, njihove podatke i kaže kako su spremni da sačekaju da dođe neko ko će uzeti njihove izjave i dobiti preciznija uputstva.

Stjuart stiže kući u jedanaest uveče. U krevetu pokušava da dotakne Kler, ali onda odustane. Kler se, međutim, pomeri, ispruži noge; nije baš jasno šta se onda dešava, ali izgleda da vode ljubav – ako je tako, Kler mu to možda neće oprostiti (zato ne može jasno da kaže da li se to desilo ili nije). Narednog jutra vidi da se on nervozno javlja na telefon, čuje kako kaže da nema više ništa da doda na ono što je već rekao šerifu. Kler ne shvata šta se dešava. Stjuart traži od nje da sedne, mora nešto da joj ispriča.

Kler odmah zauzme jedini mogući stav: smatra da je potpuno neprihvatljivo što su njih četvorica ostali na pecanju. Stjuart bi želeo da ga ona shvati, ali ne nailazi na njeno

razumevanje. Njegova odbrana glasi: več je bila mrtva. Kler odgovori: zato joj je trebalo pomoči. Povrh svega, leš još nije identifikovan.

Njihov odnos se tih dana menja: Kler počinje da se plaši muža, traži pojašnjenja, ali ih ne dobija. Odlučuje da odvede sina kod babe, ne dozvoljava mužu da je pipne i spava na trosedu – tada će pomisliti: zašto je, pored toliko vode tako blizu kuće, morao da ide čak tamo? To je beznadežna i beskorisna misao nekoga ko bi hteo da se vrati u vreme pre nego što su se stvari dogodile, ali to je nemoguće. Ona takođe misli da se između njih dvoje ništa neće promeniti: „Hoću da kažem, ništa se neće ozbiljno promeniti. Ostaricemo zajedno, to se već vidi na našim licima, na primer, u ogledalu u kupatilu, kad se oboje tamo zadesimo istovremeno. Naravno, malo će se promeniti neke stvari oko nas, nešto će postati lakše ili teže, zavisi, ali se ništa neće istinski, suštinski promeniti.“

Iako se od tog trenutka menja njeno mišljenje o mužu i, samim tim, njeno osećanje, Kler je dovoljno bistra i miri se s tim da se ništa neće promeniti zbog činjenice da je sve to, ono što se desilo, ono što je tema priče – na neki besmislen, ali neizbežan način – nedovoljno. Po njenom (i našem) mišljenju, krivica je ogromna, ali ne i nepobitna. Ona je plod okolnosti, zajedničke odluke. Kašnjenja koje je trajalo pola dana, pa još pola dana. Postoje neoprostivi potezi, ona to zna, ali takođe zna da može samo uslovno da ga optuži.

Knjige – priče koje sam u životu voleo – povezane su na neki način sa mnom, bilo zato što su postavile nove temelje mom pogledu na svet, bilo zato što su bar malo

---

objašnjavale ono što sam već shvatio (ili nisam shvatio) do tog trenutka. Sve vreme, od trenutka kad sam prvi put držao u rukama Karverovu priču, povezivao sam majčin laksativ sa odlukom koju su doneli Stjuart i njegovi prijatelji. Jasno sam u toj priči osetio ulazak nekog svet-skog događaja u život osoba okrenutih sopstvenom životu i istu želju da se ne menja tok stvari. Uočio sam pokušaj – u Karverovoj priči, u životu moje majke, a možda i u mom životu – da se ne menja tok sopstvenog života zbog spoljnih faktora, zbog nekog događaja koji dotiče našu svakodnevicu, koji je dodiruje, ali ne postaje njen sastavni deo – ili smo se bar sve vreme nadali da neće postati njen sastavni deo.

Sve do tih dana epidemije kolere ja sam se formirao samo na osnovu navika koje su postojale u mojoj porodici, ugledajući se na drugare koji su mi delovali promućurnije od mene i pod dejstvom straha da ću biti ostavljen po strani. Sada je, pored moje, postojala i šira zajednica, sastavljena od ljudi koje nisam poznavao. I mogao sam ponešto da naučim. Štaviše, to se već dešavalo, i protiv moje volje. Moj karakter će se menjati – to je bila suština pitanja, to je bila posledica mog konačnog rođenja – pre svega na osnovu tog dvostrukog koloseka, na osnovu tog mešanja moje ličnosti i ličnosti koja se formirala tako što sam bio deo sveta, pod uticajem onoga što mi se dešavalo.

Činjenica da je majka i dalje određivala ritam našeg života ne obazirajući se na ono što se dešava oko nas – iako ju je to pogađalo, iako je bila prestrašena i primenjivala je sve preporučene mere zaštite – bila je ne samo neobična nego je imala i destabilizujuće dejstvo. Zato što je upravo

njena sposobnost da se odupre spoljnom životu zahvaljujući snazi navika urodila plodom. Sučeljavanje njene tvrdoglavosti i događaja koji su dolazili spolja imalo je mešoviti uticaj na mene i ja se nikad više neću toga osloboditi.

Tragedija praktično nije više postojala.

Ma koliko sam se trudio, nisam je više osećao. Ne samo da više nisam osećao da imam koleru – bilo je jasno da je nemam – nego je nisam više ni doživljavao kao opasnost. Moja majka je bila površna, ali je površnost potpuno otklonila opasnost. Nisam više verovao u nju. I mada me je televizija i dalje vraćala na tragediju, mada je ta tragedija za druge bila konkretna, ona neće biti takva za mene, za moju majku, za ljude poput nas. Mislio sam: tačno je, majka me je povredila. Takođe sam, međutim, mislio: grozne stvari koje se dešavaju i nisu tako grozne. Tako se formirala moja zabrinjavajuća, srdačna narav. Možda je trebalo da je zauzdam, ali za to je trebalo imati dovoljno jaku svest; ali ko zna da li bi kasnije ta svest mogla nešto da učini protiv neizbežnosti događaja i zaključaka koji bi iz toga proistekli.

Kao neizbežnu posledicu toga osećao sam još nešto, ali to nije bilo previše bolno (sada više ništa neće biti previše bolno?): neću više moći da se uzdam u majku. Njena površnost je bila nepredvidljiva. Neobjašnjiva. Apsolutna. Površnost je reč koja će je ubuduće karakterisati.

Ovaj zaključak se uklapao u složenost svih stvari koju sam upravo tada počeo da uviđam: ona me, naime, nije samo prepala nasmrt, istovremeno – tačnije, malo kasnije – zauvek me je oslobodila straha. Nisam više ništa tragično doživljavao, pošto sam naučio da sve tragedije mogu da

---

imaju neku sasvim malu posledicu – od tada mogu tako da mislim – pa mi je možda ulila i optimizam, drskost. Postao sam nesmotren. Ništa više ne može da me impresionira.

Kao što su četvorica pecaroša pokušala da se provedu do kraja, tako je i moja majka tvrdoglavo nastavila da misli kako moramo da čistimo creva, bez obzira na to šta se dešava oko nas i u nama. Možda je to bio njen krajnji i nesvesni pokušaj da nas zaštiti od spoljnog sveta. I ja sam se, nakon što sam osetio strah od smrti, na kraju vratio svom životu, onakvom kakav sam oduvek živeo, kakav sam živeo pre nego što sam primetio da svet postoji.

Mogao bih da kažem kako se ne slažem sa majčinim postupkom, budući da sam se zbog njega silno napatilo i suočio sa smrću, uopštenom i, rekao bih, bezličnom smrću, isto onako kako se Kler suočila sa previše bliskom smrću nepoznate osobe. Ali ja to, u isti mah, razumem – naučio sam da razumem. Zato što bih, šta god mi se posle toga dešavalo u životu, uvek prvo pomislio kako treba da shvatim šta gubim; šta treba da preinačim, prekinem, promenim. Šta ću izgubiti, šta se nikad više neće desiti, šta može da se vrati posle nekog vremena.

Ukratko, majčina osobina se tog dana prenela na mene, kroz tragediju sveta, poput hromozoma koji prelazi sa jednog na drugog. Majka mi je tog dana prenela nešto konačno i ja sam, uprkos svim naporima koje sam kasnije ulagao, postao, u suštini, površan.

Taj sebični, lični čin, pokušaj da se ne obraća pažnja na leš nepoznate devojke – i, samim tim, tragediju koja će se obrušiti na druge – odražava se na Kler i navodi je da reaguje suprotno, da tvrdoglavo insistira na svesti o svetu. Dok priča teče, ona prelazi granicu: udaljava se od muža – od svog privatnog života – i približava nepoznatom svetu. Sve u svemu, Kler od tog trenutka jasno oseća da pripada zajednici. Zato prati razvoj događaja sve dok se ne utvrdi ko je mrtva devojka. Gleda na televiziji kako roditelji ulaze u mrtvačnicu, a onda izlaze, skrhani, iz nje. Činjenica da ne zna ko su oni ne utiče na njeno osećanje. Ona čak odlučuje da ode na devojčinu sahranu, u neko udaljeno mesto, s druge strane planine, na dva sata vožnje od njenog grada. Mužu samo kaže da će se kasno vratiti. Iako je gotovo i ne poznaje, kaže frizerki da ide na sahranu jedne devojke.

Kad stigne na sahranu Suzan Miler, Kler već zna i ko ju je ubio i zašto. Najednom se našla među ljudima koje nikad ranije nije videla, unutar bola koji joj ne pripada – ili joj pripada potpuno slučajno; ipak je tu, zato što je taj događaj postao sastavni deo njenog života i čak joj govori nešto o njenom životu. Naime, dok tu sedi, zamišlja Suzan Miler kako izlazi iz bioskopa i ulazi u automobil, zatim je zamišlja mrtvu, ostavljenu nagu u reci, a onda zamišlja trenutak kad je četvorica pijanih muškaraca gledaju i kad joj jedan od njih (to bi mogao da bude i Stjuart) prilazi i hvata je za prste. Kler se pita da li neko od ljudi koji su tu, oko nje, zna – a sigurna je da to nije moguće – da je njen muž

ili prijatelj njenog muža vezao tu devojkicu, koju oni oplakuju, najlonskom strunom za drvo. Kler očajnički traži vezu između tih ljudi koje ne poznaje i ljudi koje poznaje, između sveta koji ne poznaje i sveta u kome živi; to jest, između tih ljudi tu, napolju, i svog doma.

Kad se vrati, oseća se još manje sposobnom da bude pored Stjuarta, on odlazi od kuće, preti joj; ali onda se priča završava telefonskim pozivom, posle koga će verovatno ponovo biti zajedno. Stjuart joj kaže da je voli; ona mu, kao da se budi iz dugog sna, kaže: „Još je bila dete.“ To su poslednje reči u priči. I, kao i obično, Karveru uopšte nije bitno da li će se Stjuart vratiti kući ili ne; nije čak bitno ni da li je Kler u pravu kad kaže da se, u suštini, ništa neće promeniti. Zato što je – bila ona toga svesna ili ne, bio Stjuart toga svestan ili ne – čak i ako ostanu zajedno, čak i ako se u kući ništa ne promeni, njihov odnos sa spoljnim svetom zauvek promenjen.

I Kler je, praktično, na kraju prihvatila Stjuartovu površnost. Možda je upravo to značilo ono njeno „ništa se neće promeniti“: to je bio prvi korak u razumevanju, u trenutku kad joj se stvarno činilo da nikad više neće moći da razume. Zato što je malo površnosti njenog muža i njegovih prijatelja na kraju ušlo i u nju, na način koji je, između ostalog, i oportunistički. Bolje je da mislimo kako nešto možemo da prevaziđemo, kako istinski volimo, kako možemo da nastavimo dalje: tako je lakše. Možda, dakle, i Kler bira lakši put, onaj preko koga se nameće površnost.